

Мар'яна ВАРЧУК,
orcid.org/0000-0002-6665-1661
аспірантка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної Академії керівних кадрів культури і мистецтв,
старший науковий співробітник, зберігач колекції портретної мініатюри
Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків
(Київ, Україна) *m.varchuk@khanenko.museum*

ДОСЛІДЖЕННЯ НЕВІДОМОГО МІНІАТЮРНОГО «ПОРТРЕТА СТАНІСЛАВА-АВГУСТА ПОНЯТОВСЬКОГО» У МУЗЕЇ ХАНЕНКІВ

У статті наведено результати вивчення мініатюрного портрета із Музею Ханенків. Твір зберігається у колекції з 1950 р. і дотепер не досліджувався. В інвентарній книзі його зазначено як «Портрет вченого, XVIII ст., Франція (?)». Мініатюра не брала участь у виставках і її досі не було опубліковано.

Метою роботи є презентація оновлених даних щодо визначення особи портретованого, ймовірного автора та періоду написання мініатюри. У праці обґрунтовано зв'язок між іконографією твору та історичним контекстом, а також виявлено ймовірне призначення і замовника мініатюри. Встановлення прототипу до твору стало ключем до розуміння символічного значення та функції об'єкта із Музею Ханенків. Моделлю для 110 РК послужила картина Марчелло Баччареллі (1731–1818) – «Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р.», що зберігається у колекції Національного Музею у Варшаві, Польща.

У праці викладено основні етапи комплексного міждисциплінарного аналізу твору: результати реставраційного та оптичного огляду в УФ та ІЧ діапазоні, макрозйомка, опрацювання наукових джерел щодо стилістичних ознак мініатюрного портрета та контексту доби XVIII ст.

Наведені у роботі аргументи підтверджують, що на мініатюрі з Музею Ханенків зображено Станіслава-Августа Понятовського (1732–1798) – короля Польщі у 1764–1795 рр. та останнього правителя Речі Посполитої. Нащадок знатного роду, він був освіченим, інтелектуальним правителем та водночас розумним і іронічним бонвіваном. На основі аналізу досліджень було встановлено, що оригінальний живописний твір виконано із особливою політичною місією – портрет є своєрідною апологією монарха, що залишає трон. Це «послання» король доручив відтворити у якомога більшій кількості копій для близького кола сучасників та нащадків. Живописні та мініатюрні портрети на замовлення Станіслава-Августа Понятовського виконували у придворній майстерні.

Результатом роботи є встановлення особи портретованого та прототипу до мініатюри, уточнення періоду створення, запропоновано версію призначення твору та виділено особливості художньої манери майстра. Праця має практичне застосування у виставковій, освітній та науково-дослідній роботі кафедри Мистецтвознавчої експертизи НАКККІМ та Музею Ханенків. Перспективою для розвідки є пошуки автора, ролі твору серед інших повторень портрета, проведення техніко-технологічних досліджень та консультації із польськими дослідниками.

Ключові слова: портрет, мініатюрний живопис, дослідження, алегорія.

Mariana VARCHUK,
orcid.org/0000-0002-6665-1661
Postgraduate Student at the Department of Art History and Expertise
National Academy of Culture and Arts Management,
Curator of Portrait miniature collection
Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts
(Kyiv, Ukraine) *m.varchuk@khanenko.museum*

RESEARCH OF AN UNKNOWN MINIATURE «PORTRAIT OF STANISLAV AUGUST PONIATOWSKI WITH AN HOURGLASS» IN THE KHANENKO MUSEUM

The article will show study findings on a miniature portrait in the Khanenko Museum. Since 1950 the item was in the collection and it has not been researched yet. The inventory data puts it as: «Portrait of a Scientist, XVIIIth century, France (?)». The miniature was not on display and has not been published until now.

The aim of this paper will be to present updated information on identity of the sitter, probable author and date of the portrait miniature. The studies explain the link between the iconography of the artwork and historical context, also a probable purpose and client. The unveiled model after which the miniature was painted pushed on the interpretation of symbols and function of the Khanenko Museum's portrait. The model is «Allegorical Portrait of Stanislaw August Poniatowski with an Hourglass. 1793» by Marcello Bacciarelli (1731 – 1818) from the National Museum in Warsaw, Poland.

The main steps of complex interdisciplinary research of the item will be given in the paper. It will deal with conservation check and inspection in visual, ultraviolet and infrared light, macro photography, analysis of the portrait style characteristics as well the eighteenth-century period.

The statements in the paper can confirm the person portrayed. This is Stanislaw August Poniatowski (1732 – 1798), last King of an independent Poland (1764 – 1795). He grew up in a noble family and had careful education, after which the monarch was known as intellectual ruler and at the same time an intelligent and ironic bon vivant. The original portrait was intended to reflect a special mission to be the royal apologia. The king wanted to make copies of his «message» for close contemporaries and future generations. Stanislaw August Poniatowski commissioned both portraits painting and miniature by the artists in his court malarnia.

The results of the paper are identifying of the sitter; setting up the model due to analogies analyze, dating, probable function of the miniature and revealing an artist's manner. The findings already have practical issue in exhibition, education and research program at the Academy Department of Art History and Expertise, as well in the Khanenko Museum. The outlooks are to establish authorship, way of using and role, technical research and expert opinion of Polish researchers.

Key words: *portrait, miniature painting, research, allegory.*

Постановка проблеми. У колекції Музею Ханенків зберігається окремий розділ – європейська портретна мініатюра. Це 72 твори XVI–XIX ст. Колекція сформована із зібрання Ханенків наприкінці XIX ст. та київських приватних зібрань, що долучили до Музею у 1960 – 1990-х рр.

У фонді рисунку Музею є мініатюрний портрет. Твір розміром 7 x 6,3 см виконано акварельними фарбами на пластині зі слонової кістки. У чинній інвентарній документації його зазначено як «Портрет вченого. Франція (?). XVIII ст. 110 РК». Це майже поколінне зображення чоловіка середніх років у невеликій напудреній перуці та синьому, облямованому хутром, халаті, з-під якого видно мереживний комір сорочки та такі ж манжети. Він сидить, спершись ліктем правої руки на стіл і поклавши її на пісочний годинник. Ліва його рука лежить на аркуші зошиту. Обличчя злегка припідняте та повернене у $\frac{3}{4}$ праворуч. Ліворуч, у глибині – червона завіса та глобус. Праворуч – просвіт вікна (Інвентарная книга рисунка, 1948: 54–55). Мініатюра надійшла до Музею Ханенків у 1950 р. від Агафонової Галини Петрівни через Закупівельну комісію. Інформація про попередні кроки провенансу, як і про власницю, на цьому обриваються.

Аналіз досліджень. Твір не було опубліковано дотепер. Єдині дані щодо мініатюри могли бути лише у архіві Музею Ханенків. Проте після опрацювання документів було виявлено, що 110 РК згадується лише у інвентарній книзі 1948 р. та інвентарній картці предмета. Так, «Портрет вченого» проіснував у зібранні понад 70 років.

Мета роботи – це презентація оновлених даних щодо визначення особи портретованого, ймовірного автора та періоду написання мініатюри. У дослідженні обґрунтовано зв'язок між іконографією твору та історичним контекстом, а також встановлено ймовірне призначення і замовника мініатюри. Завданням даної роботи є мистецтвознавчі розвідки портрета, що передбачають виявлення стилістичних ознак періоду XVIII ст., пошук аналогій та прототипу, аналіз наукових джерел щодо алегоричного значення твору.

Виклад основного матеріалу. Вивчення мініатюрного портрета побудовано на комплексному міждисциплінарному аналізі. Це дослідження, що базується на співпраці науковців, реставраторів і кураторів, відоме як технічна історія мистецтва. Галузь, що розвивалася ще із 1930-х рр., сьогодні є невід'ємним процесом ґрунтовної розвідки твору мистецтва. Спільні зусилля фахівців із різних сфер науки об'єднуються для того, щоб отримати вичерпне уявлення про твір щодо первинного задуму, вибору матеріалів і методів, а також контексту, в якому і для якого було створено об'єкт, його значення та сучасне сприйняття (Hermens, 2012: 151). Однією із переваг такого підходу є широкий спектр аналітичних інструментів. Це дозволяє робити висновки на основі технічних результатів і знижує ризик суб'єктивних здогадок під час атрибуції.

Етапи комплексного аналізу твору були зумовлені насамперед особливістю жанру. Портретна мініатюра – це зображення невеликого формату, виконане в особливій живописній манері та техніці, з увагою до найдрібніших деталей. Твори є вкрай делікатними через крихітний розмір, основу і техніку, що є вразливими до змін світлового і температурно-вологісного режиму. Повний візуальний огляд мініатюри можливо здійснити лише під мікроскопом. Так, ще на початку дослідження було залучено художника-реставратора вищої кваліфікаційної категорії Володимира Івановича Цитовича (січень-липень 2021 р.). Насамперед було уточнено інвентарні дані щодо матеріалу: мініатюра виконана акварельними фарбами на слонової кістці. Пластина товщиною 0,05 см перебуває без скла та оправ. За підсумками обстеження під мікроскопом і макрознімків в ІЧ та УФ діапазоні, було виявлено високий рівень

виконання твору та особливості манери художника. Реставраційний огляд об'єкта підтвердив задовільний стан збереження. Однак із лівого боку наявна поздовжня тріщину основи. На фарбовому шарі помітно потертості по нижньому краю, особливо на зображенні рук, сторінок книги та торця столу – у найтонших шарах живопису. Підпис чи напис на мініатюрі не виявлений (Акт В. Цитовича, 2021). З огляду на первинний характер обстеження техніко-технологічне дослідження не було заплановано через делікатний характер твору.

Технічні результати обстеження об'єкта підтвердили інвентарні записи щодо матеріалу і техніки. Так, отримані дані не суперечили вихідним щодо періоду написання у XVIII ст. Основа – слонова кістка – характерна для мініатюр цього періоду. На початку століття відбулося одне із найважливіших технічних нововведень в історії портретного мініатюрного живопису – поступова заміна пергаменту, як основи, на слонову кістку. Цей системний зсув приписується венеціанській художниці Розальбі Карр'єрі (1675–1758). Техніка твору, визначена візуально, – акварельні фарби. Художники використовували акварель від появи цього жанру на початку XVI ст. і до XIX ст. Зазвичай у складі таких фарб були розчинні у воді пігменти та клейова речовина – гуміарабік. Ця тверда та прозора смола, що виділяється різними видами акацій, додавалася для густоти та насиченості фарби. Звісно, у різні періоди змінювався набір пігментів, однак гуміарабік залишався особливим компонентом матеріалів мініатюристів упродовж століть (Murdoch, 1981: 2, 164). Проте до відбору проб для аналізу склад акварелі є згодним.

За стилістичними особливостями об'єкт має ознаки живописних портретів XVIII ст., як і зазначено в інвентарі. У цей період надавали значної уваги індивідуальним рисам зображуваних, виразу обличчя та погляду. Портрет поєднував водночас життєву простоту, інтимність та спробу психологічного аналізу особистості. Також портретовані позували у невимушеному, часом приватному фоні. Водночас художники залучали певні символи, як-то книги, циркуль, перо, чорнило, що вказували на походження чи діяльність зображуваних. Особливе значення алегоричним атрибутам надавали у зображеннях періоду Просвітництва (West, 2008: 38, 41, 88).

Так, на мініатюрі 110 РК із Музею Ханенків невідомий чоловік представлений в антуражі приватного кабінету. Очевидно, що такі деталі, як пісочний годинник, корона, розкрита книга та глобус, мають певне навантаження. Колорит

твору – яскраві відтінки синього, червоного та коричневого – свідчить радше про другу половину XVIII ст., на відміну від пастелей рококо на початку століття. Костюм зображуваного – халат «баньян» не суперечить цьому часу. Цей домашній одяг для жінок і чоловіків був модним екзотичним вбранням для аристократів із кінця XVII ст. та не втрачав популярність упродовж усього XVIII ст. Отже, за стилістичними ознаками було підтверджено датування об'єкта – XVIII ст.

Ідентичність зображуваного – це найважливіше у виконанні портрета (West, 2004: 30). Встановлення особистості невідомого «вченого» насамперед відбулося завдяки припущенню. А саме, що чоловік має схожі риси обличчя із портретованим на картині у експозиції Музею Ханенків. Це «Станіслав-Август Понятовський» пензля Елізабет Віже-Лебрен (Élisabeth-Louise Vigée-Le Brun; Париж, 1755–1842). Гіпотезу було підтверджено, коли серед значної кількості зображень польського короля ми знайшли аналогію до мініатюрі – «Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р.» (Inv. № MP 312 MNW, Національний музей у Варшаві, Польща).

Отже, на основі порівняльного аналізу було встановлено особу портретованого. Це Станіслав-Август Понятовський (1732–1798) – король Польщі у 1764–1795 роках, останній правитель Речі Посполитої. Нащадок знатного роду, він був освіченим, інтелектуальним монархом та водночас розумним і іронічним бонвіваном. Він очолював країну у складний період, а особистість монарха і досі викликає багато суперечок (Grześkowiak-Krwawicz). Понятовський передусім зазнав критики через те, що йому не вдалося запобігти поділам Польщі. Король був прибічником просвітницького оптимізму та вірив у можливість раціональних змін: він був ініціатором та співавтором системних реформ. Водночас на престолі Станіслав-Август докладав зусиль для зміцнення польської культури (Juszczak, 2018: 211). Понятовський – знаний покровитель науки та мистецтва. Він збирав колекцію творів, що і досі вказує на неабияку обізнаність останнього польського монарха. У тогочасній Європі XVIII ст. мистецтво – це передусім атрибут королівської влади, символ правління, статусу та інструмент для розбудови престижу (Juszczak, 2020: 22). Образотворче мистецтво, якому Станіслав-Август Понятовський приділяв напролюд багато уваги та часу, навіть у найскладніші моменти правління, було для нього не тільки інтересом, а й інструментом пропаганди (Juszczak, 2020: 22).

На основі аналізу наукових джерел було з'ясовано, що аналогія до мініатюри із Музею Ханенків – живописний «Портрет Станіслава-Августа із пісочним годинником» (Inv. № MP 312 MNW, Національний музей у Варшаві, Польща) виконував особливу роль у політиці короля. Портрет було написано на початку 1793 р., за два роки до зречення короля від посади. За свідченнями близьких до монарха людей, Станіслав-Август перебував на межі відчаю у цей час. Ситуація в країні загострювалася: приєднання до Тарговицької конфедерації (23 липня 1792 р.) та підписання Акту про другий поділ Польщі Росією та Пруссією (3 січня 1793 р.). Такі кроки позбавили короля реальної влади, милості підданих і закарбували на ньому клеймо зрадника. Він спробував пояснити свої аргументи у брошурі «Вирок про польського короля» від 24 січня. За задумом монарха-інтелектуала, подібне завдання мав виконати і «Портрет із пісочним годинником». Свій образ Понятовський продумав сам та замовив придворному художнику Марчелло Баччареллі (Marcello Bacciarelli; Рим, 1731 – Варшава, 1818) його втілити. Король наповнив зображення ідеологічною програмою, що й досі має безліч інтерпретацій. Станіслав-Август був ерудованим знавцем культури Просвітництва, а відтак – обрав витончений спосіб «виправдання» через мистецтво. Твір було виконано з особливою політичною місією. Цей портрет є своєрідною апологією монарха, що залишає трон. Власне «послання» король доручив виконати у якомога більшій кількості копій для близького кола сучасників та нащадків (Skrodzka, 2008: 21).

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. «Алегоричний портрет» був чи не в кожній магнатській резиденції. Нині ці твори зберігаються у музеях та приватних колекціях Європи (Skrodzka, 2007: 206). Сьогодні відомі дві основні живописні версії, що перебувають у Національному музеї у Варшаві (іл. 2) (Польща, Inv. № MP 312 MNW) та у приватній колекції у Парижі (іл. 3) (Juszczak, 2018: 210). Втім, досі не з'ясовано, яка із цих картин була написана першою. Із кореспонденції Понятовського зрозуміло, що спочатку повторення виконували саме у придворній майстерні протягом 1793–1798 рр. У 1798 р. Ентоні Фогг (Anthony Fogg; працював 1793–1806) друкує у Лондоні серію гравюр за портретом. Втім, залишається відкритим питання, яка саме із живописних версій стала прототипом для відтиску. (Пані Дорота Юшак, кураторка живопису у Музеї «Королівська Лазенки» (Варшава, Польща) висловлює припущення, що паризька

версія є значно вищої якості і тому цілком може бути первинною. Однак моделлю для гравюри міг послугувати і варшавський портрет (Juszczak, 2018: 212–213). Отже, твір став доступним для широкого кола прихильників монарха і на початку XIX ст. Нині існує 46 повторень у живописі і у мініатюрі (Skrodzka, 2008: 23).

У листуванні Станіслава-Августа Понятовського є також згадки про замовлення мініатюрних версій портрета придворному мініатюристи Вінценті Фредеріку де Лессер-Лессеровичу (Wincenty de Lesseur-Lesserowicz; Варшава, 1745 – 1813). До сьогодні збереглися дві авторські підписні роботи Лессера – у Польському музеї в Раперсвілі (іл. 5) (Inv. № 653, Швейцарія) та у приватній колекції (аукціон “Christies”) (Małachowicz, 2018: 119). Портрет 110 РК із Музею Ханенків значно відрізняється від цих творів манерою виконання. Ще одна мініатюра, авторство якої приписують Лессеру, перебуває у зібранні Королівського замку у Варшаві (Inv. № ZKW/5141, Польща). Ці три зображення написано за прототипом варшавського портрета (Juszczak, 2018: 212; Małachowicz, 2018: 119). Сьогодні відомо про версії, що належали родині і друзям Понятовського. Зокрема, це твори пензля Анни Баччареллі (Anne Bacciarelli; близько 1779–1818 донька та учениця Марчелло Баччареллі та Вільгельма Ходовецького (L. Wilhelm Chodowiecki; 1765–1805). Втім, серед зображень є й такі твори, авторство і адресатів яких досі не вдалося встановити (Skrodzka, 2007: 210).

З огляду на історичний контекст та коло замовників вищезгаданих мініатюр було висунуто дві версії щодо призначення портрету із Музею Ханенків. Перша – твір замовили для близького кола монарха; друга – мініатюра є однією із повторень для прихильників короля.

Для уточнення датування та статусу об'єкта було визначено прототип докиївського варіанту серед значної кількості аналогій. На основі стилістично-порівняльного аналізу було зіставлено макрознімки фрагментів 110 РК із трьома основними версіями: картина Марчелло Баччареллі «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником 1793 р.», Національний музей у Варшаві (іл. 2), картина Марчелло Баччареллі «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником 1793 р.», Приватна колекція, Париж (іл. 3), гравюра Ентоні Фогга «Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1798 р.» (Музей «Королівські Лазенки», Варшава (іл. 4). Так, найбільш рання живописна версія виконана у 1793 р., най-

пізніша, гравюра – у 1798 р. Питання полягало не тільки у періоді написання об'єкта, а радше – у ступені унікальності твору. Живописний прототип для мініатюри означає безпосередню близькість до оригіналу, особливо у поєднанні із високим художнім рівнем твору. Особливістю жанру мініатюрного мистецтва є повторення композиції за живописною моделлю. Цей метод використовували перші майстри на початку XVI ст. для мініатюрних зображень монархів, що зрідка позували. Традиція зберігалася і впродовж подальших століть, як частина ординарного процесу мініатюрного живопису. Проте це зовсім не означає, що замовник не приходив на сеанси до майстерні художника. Водночас портрети писали також *ad vivum* – лат. із життя, про що іноді свідчать написи на зворотах творів (Murdoch, 1981: 164). На відміну від живопису, прототип у гравюрі значно віддаляє мініатюру від основної версії портрета і прирівнює її до великої кількості повторень.

Для порівняння було обрано у першу чергу деталі, що мають символічне навантаження та є частиною іконологічної програми твору. А саме: 1) погода і пейзаж за вікном; 2) пісочний годинник у короні; 3) глобус; 4) напис – цитата із «Енеїди» Вергілія; 5) напис/ підпис на стільниці. Особливу увагу було приділено також фрагментам, які можуть відрізнитися або відрізняються у версіях: 6) форма підставки чорнильниці, перо, загнуті догори листи відкритої книги на столі (див. 4), форма перстня (див. 4). Також було враховано елементи, що можуть вказувати на манеру художника: 7) зображенням очей, рук (див. 2) та волосся (див. 3).

У процесі порівняння було встановлено:

1) Фрагмент із зображенням пейзажу за вікном – промені сонця крізь хмару, що осяють скелю – мініатюра близька до варшавської версії та гравюри. Зокрема, це помітно за способом моделювання променів: широкі смуги різких штрихів чергуються із вузькими.

2) Фрагмент із зображенням пісочного годинника у короні – мініатюра схожа на паризький портрет. У обох випадках автор поклав тінь на зубцях ліворуч.

3) Фрагмент із зображенням глобуса – мініатюра ідентична із варшавською версією та гравюрою. Меридіан глобуса розташований майже вертикально.

4) Фрагмент напису у розкритій книзі, цитата із «Енеїди» Вергілія – на мініатюрі, як і на варшавському портреті, його немає. Можливо, напис не зберігся на 110 РК, оскільки живопис значно потертий уздовж нижнього краю твору.

5) Це можна припустити і щодо фрагмента із написом / підписом на торці столу. Подальші техніко-технологічні дослідження сприятимуть уточненню.

6) Фрагмент із зображенням підставки чорнильниці – на мініатюрі прямокутна форма підставки, як і на варшавській версії та гравюрі.

7) Фрагмент із зображенням ока – спосіб моделювання слізного м'яся підведенням червоною лінією, три вії, нанесені тонкою рисою сірватої фарби, та коричнева широка межа повіки є майже ідентичними на мініатюрі, варшавській версії та гравюрі.

Отже, з огляду на наведені аргументи найближчою аналогією до 110 РК є варшавська версія портрета (іл. 2), і, відповідно, період написання мініатюрного портрета з Музею Ханенків припадає на період після 1793 р.

За результатами опрацювання історичних джерел з емблематики та аналізу сучасних праць щодо алегоричного значення портрету було з'ясовано, що мініатюрна версія точно відтворює символи, зображені на картині. Іконографія портрета насичена алюзіями з емблематичних книг, цитатами з політичних, філософських та поетичних творів, а також з репертуару театру і опери XVIII ст. (Skrodzka, 2008: 21). Однак суттєвою відмінністю між картиною і мініатюрою є відсутність напису цитати із «Енеїди» Вергілія на торці столу. Цей символічний елемент портрета є важливим складником алегоричного «послання» твору.

На мініатюрі, як і на оригінальній картині (іл. 2), король споглядає бурю, що лютує за вікном. Але водночас – промені світла сяють крізь хмари. Атрибути навколо акцентують драматичний тон цієї сцени: пісочний годинник, розміщений усередині корони, і блискавка, що вражає землю – усе знаменує неминучий кінець правління монарха.

- Корона

Сам Понятовський порівнював власну корону монарха із терновим вінцем Ісуса Христа як «Мужа Скорботи». На той час ця метафора була відомою і вживаною у літературі та мистецтві. На третій рік правління монарх писав англійському дипломату Джеймсу Харрісу (James Harris; 1746 – 1820): «Я б послав її до всіх дияволів, якби не соромився залишити свою посаду». З іншого боку, після Гродненського сейму 1793 р. король дорікав собі: «Ах, чому я прийняв цей терновий вінець, він так багато років був на моїй голові, та усі ці неприємності царювання, що позбавили мене відчутти смак його насолоди». Отже, корона

у цьому портреті є метафорою страждань Станіслава-Августа на посаді (Skrodzka, 2006: 28; La Feuille, 1705: 80–81, № 237).

- Пісочний годинник

Пісочний годинник є символом тривалості людського життя. Такі інструменти у XVIII ст. вже застаріли. Однак всі ще добре пам'ятали, що їх треба ретельно контролювати і перевертати. Так, годинник був атрибутом наполегливості і старанності. Тут часомір, розміщений у короні, є алегорією правління Понятовського та постійне подолання перешкод і складнощів (Skrodzka, 2006: 22; La Feuille, 1705: 112–113, № 332).

- Погода

Погода за вікном створює особливий контекст Станіславу-Августу. Яскраве сонце, що пробивається крізь важкі хмари і сяє на високу стелю посеред моря. У емблемі сонячні промені, що розбивають рясні купи, означають перемогу після важких часів. Зображення також мало нагадувати латинський вислів: *Post nubila sol* – «після хмар сонце». Очевидно, що за задумом короля – гарна погода тріумфує. Його погляд і сподівання спрямовані до світла. Промені, що падають на скелю, є натяком на віру правителя у провидіння. Це стало єдиною втіхою у найважчі моменти для Понятовського. Фрагмент відсилає до цитати із Псалмів: Мій Бог – моя скеля, сховуюсь я в ній (18:2) (Skrodzka, 2006: 228; La Feuille, 1705: 154–155, № 458).

- Одяг

Понятовський вбраний у халат та спідню сорочку. Його одяг говорить про приватність та невимушеність особи, що живе *vita contemplative*. Це поняття народилося під час перекладу класичних текстів у розумінні «життя споглядальне» на противагу «життю діяльному» – *vita activa*. Зазвичай цей вислів застосовували до правителів, що відійшли від влади або зреклися престолу (Skrodzka, 2006: 22).

Значення символів на портреті здебільшого побудовано завдяки аналізу особистої кореспонденції Понятовського та розгляду джерел, популярних у XVIII ст. Проте таке розуміння не є остаточним і досі викликає інтерес дослідників. «Алегоричний портрет» тривалий час залишається однією із улюблених тем для польських науковців.

Наостанок було зроблено спробу визначити автора за стилістичними та художніми особливостями. Однак на цьому етапі дослідження нам вдалося лише окреслити коло ймовірних художників. Ми звернулися за консультацією до пані Дороти Ющак, кураторки живопису у Музеї

«Королівські Лазенки» (Варшава, Польща) та пані Луцині Ленчноровіч, із Національного музею у Кракові (Польща). Після огляду макрознімків 110 РК Дорота Ющак відмітила високу якість виконання мініатюри і висловила припущення, що ймовірним автором може бути один із придворних мініатюристів короля – J. Zeich (? – 1789). Луцина Ленчноровіч також звертає увагу на високий рівень виконання. Вона зазначила, що, можливо, художник походив із придворної майстерні, так званої *malarnia*, яку очолював Баччареллі. Пані Луцина виділяє те, що київська мініатюра значно відрізняється за способом і рівнем виконання від підписних робіт Лессера.

Висновки. На основі наданої аргументації пропонуємо ввести до наукового обігу оновлені дані щодо мініатюрного портрету Inv. 110 РК із Музею Ханенків: за Марчелло Баччареллі (1731–1818) / after Marcello Bacciarelli (1731–1818). Алегоричний портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником / *Allegorical Portrait of Stanisław August Poniatowski with an Hourglass*. Після 1793 / after 1793. Слонова кістка, акварель, гуаш / *watercolor, gouache on ivory*. 7 x 6,3 см. Inv. 110 РК. Походження: 1950 р. від Агафонові Галини Петрівни (?) за Актом закупівлі № 15/279 пп від 08.09.1950 р.

Мініатюрний портрет із колекції Музею Ханенків представляє одного із найпопулярніших правителів – Станіслава-Августа Понятовського. Цей монарх є важливим для історії Польщі та досі фігурує у дослідженнях і дискусіях науковців. «Алегоричний портрет з пісочним годинником. 1793 р.» Марчелло Баччареллі та значна кількість його повторень – рідкісний випадок художньої апології короля перед зреченням від престолу. Відтак київський твір, написаний за його прототипом, продовжує мистецьку місію, закладену інтелектуальним монархом два століття тому. Мініатюра із зображенням Станіслава-Августа Понятовського у колекції Музею Ханенків є особливим зразком твору доби Просвітництва: поєднання стилістики жанру портрету XVIII ст. та алегоричної символіки, ролі правителя та особистої драми, історії країни та приватного предмета.

Робота має практичне застосування у виставковій та науково-дослідній діяльності. Мініатюра є учасником тимчасових виставок та просвітницьких програм Музею Ханенків. Перспективою дослідження є встановлення автора мініатюри, уточнення датування, провенансу та проведення техніко-технологічних досліджень.

ІЛЮСТРАЦІЇ

№ іл.	Ілюстрація	Підпис
1.		<p>Inv. 110 PK слонова кістка, гуаш 7 x 6,3 см Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Київ, Україна</p>
2.		<p>Марчелло Баччареллі Рим, 1731 – Варшава, 1818 Marcello Bacciarelli Rome, 1731 – Warsaw, 1818 Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1793 р. полотно, олія 85, 5 x 111, 5 см Inv. № MP 312 MNW Національний музей у Варшаві, Польща</p>
3.		<p>Марчелло Баччареллі Рим, 1731 – Варшава, 1818 Marcello Bacciarelli Rome, 1731 – Warsaw, 1818 Алегоричний портрет (Станіслава-Август із пісочним годинником). 1793 р. полотно, олія 109 x 83 см Приватна колекція, Париж (Скан зображення люб'язно надано пані Доротою Ющак)</p>
4.		<p>Ентоні Фогг (працював 1793–1806) За Марчелло Баччареллі (1731–1818) Anthony Fogg (active 1793–1806) After Marcello Bacciarelli (1731–1818) Портрет Станіслава-Августа Понятовського із пісочним годинником. 1798 р. Видавництво Едварда Хардінга (1755 – 1840) папір, графіка 33,3 x 25,6 [41,6 x 28,2] см Inv. № ŁKr 1442 Музей «Королівські Лазеньки», Варшава, Польща</p>
5.		<p>Вінсенті Фредерік де Лессер-Лессерович (Варшава, 1745 – 1813) За Марчелло Баччареллі (1731–1818) Wincenty de Lesseur-Lesserowicz (Warsaw, 1745–1813) After Marcello Bacciarelli (1731–1818) Станіслав-Август Понятовський із пісочним годинником. 1795 слонова кістка, акварель 13, 9 x 10, 9 см Підписано і датовано у нижній частині: «W.Lesseur 1795» Inv. № 653 Польський музей у Раперсвілі, Швейцарія</p>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Служби обліку та охорони експонатів НМБВХ. Опис 7, Справа № 1 (III). Інвентарна книга рисунка. РК. Государственный музей западного и восточного искусства. Нач. август 1948. арк. 54–55, № 110 РК.
2. Архів Служби обліку та охорони експонатів НМБВХ. Акт реставраційного огляду, складений В.І. Цитовичем щодо твору 110 РК. 19–21 липня 2021 р.
3. Ainsworth M. From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*. 2005. Vol. 20, No. 1. P. 4–10.
4. Consultation about 110 PK. Letter on 10.09.2021 and 17.09.2021. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie.
5. Grześkowiak-Krwawicz A. Stanisław August (1732–1798). *Łazienki Królewskie online*. URL: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/historia/postacie-historyczne/stanislaw-august-poniatowski> (Last accessed: 23.12.2021)
6. Hermens E. Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks* / ed. M. Rampley. Leiden: Brill, 2012. P. 151–165.
7. Juszcak D. *Malarski zbiór króla Stanisława Augusta: Rozprawa doktorska* / Uniwersytet Warszawski. Warszawa, Polska, 2020. 399 p.
8. Juszcak D. Marcello Bacciarelli. Najpiękniejsze portrety: exhibition catalogue / Zamek Królewski w Warszawie. Warsaw : Zamek Królewski w Warszawie, 2018. P. 210–213, № 35. (Люб'язно надано пані Доротою Юшак (Dorota Juszcak))
9. La Feuille D. de. *Symbola et emblemata. Amstelædami: Apud Henricum Wetstenium, 1705*. 306 p.
10. Małachowicz H. *Miniatury europejskie: katalog zbiorów / Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum = Collection of European Miniatures. Catalogue. The Royal Castle in Warsaw – Museum / The Royal Castle in Warsaw – Museum*. Warszawa: 2018. P. 118-120, № 64.
11. Murdoch J., Murrell J., Noon P. J., Strong R. *The English Miniature*. New Haven, CT: Yale University Press, 1981. 224 p.
12. Skrodzka A. Portret Stanisława Augusta z klepsydra. Uwagi o metodzie oraz najważniejsze ustalenia. *Artifex*. 2008. No 10. S. 21–24.
13. Skrodzka A. Wątki masonskie w szytce na dworze Stanisława Augusta. *Artifexnovus*. 2018. № 2. S. 3–19.
14. Skrodzka A. Wizerunek króla nieszczęśliwego – portret Stanisława Augusta z klepsydrą. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2007. № 69. S. 203–247.
15. West S. *Portraiture*. Oxford history of art. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004. 256 p.

REFERENCES

1. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. Opys 7, Sprava № 1 (III). [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts]. Inventarnaya kniga risunka. RK. Gosudarstvenniy muzey zapadnogo i vostochnogo iskusstva. Nach. avgust 1948. 54–55 p. № 110 RK. [in Russian]
2. Arkhiv Sluzhby obliku ta okhorony eksponativ NMBVKh. [Data Archive of The Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts] Akt restavratsiinoho ohliadu, skladenyi V.I. Tsytovychem shchodo tvoru 110 RK. 19–21 lypnia 2021.
3. Ainsworth M. (2005). From Connoisseurship to Technical Art History: The Evolution of the Interdisciplinary Study of Art. *Conservation, The GCI Newsletter Getty Newsletter*, Vol. 20, No. 1, 4–10. [in English]
4. Consultation about 110 PK (2021). Private letter. Question about portrait miniature of Poniatowski in the Khanenko Museum. Dorota Juszcak, curator of Paintings, Muzeum Łazienki Królewskie in Warsaw (Warszawa), Poland; Lucyna Lencznarowicz, kustosz Muzeum Narodowe w Krakowie. [in English]
5. Grześkowiak-Krwawicz A. (2019) Stanisław August (1732–1798). *Łazienki Królewskie online*. URL: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/historia/postacie-historyczne/stanislaw-august-poniatowski>
6. Hermens E. (2012) Technical Art History: The Synergy of Art, Conservation and Science. *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational discourses and national frameworks*. Leiden: Brill. 2012. P. 151–165. [in English].
7. Juszcak D. (2020) *Malarski zbiór króla Stanisława Augusta: Rozprawa doktorska* [The Painting Collection of King Stanisław August. Doctor's thesis]. Warsaw: University of Warsaw. 2020. 399 p. [in Polish].
8. Juszcak D. (2018) Marcello Bacciarelli. *Najpiękniejsze portrety: exhibition catalogue / Zamek Królewski w Warszawie* [Marcello Bacciarelli. The most beautiful portraits: exhibition catalogue]. Warsaw: The Royal Castle in Warsaw. 2018. P. 210– 213. [in Polish].
9. La Feuille D. de. (1705) *Symbols and emblems*. Amsterdam: Apud Henricum Wetstenium. 1705. 306 p. [in English and in Russian].
10. Małachowicz H. (2018) *Miniatury europejskie: katalog zbiorów / Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum* [Collection of European Miniatures. Catalogue. The Royal Castle in Warsaw – Museum. Catalogue]. Warsaw: The Royal Castle in Warsaw. 2018. P. 118-120. [in Polish].
11. Murdoch J., Murrell J. (1981) *The English Miniature*. New Haven, CT: Yale University Press. 1981. 224 p.
12. Skrodzka A. (2008) Portret Stanisława Augusta z klepsydra. Uwagi o metodzie oraz najważniejsze ustalenia [Portrait of Stanisław August with an hourglass. Notes on the method and the most important findings]. *Artifex*. 2008. No 10. P. 21–24. [in Polish].
13. Skrodzka A. (2018) Wątki masonskie w szytce na dworze Stanisława Augusta [Masonic themes in art at the court of Stanisław August]. *Artifexnovus*. 2018. No 2. P. 3–19. [in Polish].
14. Skrodzka A. (2007) Wizerunek króla nieszczęśliwego – portret Stanisława Augusta z klepsydrą. *Biuletyn Historii Sztuki*. 2007. № 69. S. 203–247. [The image of the unhappy king – a portrait of Stanisław August with an hourglass]. *Biuletyn Historii Sztuki*. No 69. P. 203–247. [in Polish].
15. West S. (2004) *Portraiture*. Oxford history of art. New York: Oxford University Press. 2004. 256 p.